

МӘДЕНИ МҰРА
ғылыми журнал

КУЛЬТУРНОЕ НАСЛЕДИЕ
научный журнал

CULTURAL HERITAGE
science journal

ISSN: 2708-3365

№ 3 (94)

Нұр-Сұлтан
2021

Редакциялық алқа:

А. Мұхамедиұлы,	өнертану докторы, профессор (алқа төрағасы)
Асанканов А.А.,	тарих ғылымдарының докторы, ҚР ҰҒА корреспондент мүшесі (Қырғызстан).
Әбдуақап Қара,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Түркия).
Бороффка Н.,	археология докторы, профессор (Германия).
Бейсенов А.З.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Ибадуллаева З.Ө.,	тарих ғылымдарының кандидаты, доцент (Қазақстан).
Ибраева А.Г.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Ұлттық Жаратылыстану ғылымдары академиясының академигі (Қазақстан).
Касеналин А.Е.,	PhD докторы (Қазақстан).
Купаева А.Қ.,	PhD докторы (Қазақстан).
Қартаева Т.Е.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Малдыбаева Р.К.,	өнертану кандидаты (Қазақстан).
Мұқтар Ә.Қ.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Нұразхан А.Ш.,	педагогика ғылымдарының кандидаты, ҚР Көркемөнер академиясының академигі (Қазақстан).
Оңғар А.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Самашев З.С.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Төлеубаев Ә.Т.,	тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Смағұлов О.С.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы (Қазақстан).
Таймағамбетов Ж.Қ.,	ҚР ҰҒА академигі, тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан).
Үмітқалиев Ұ.Ұ.,	тарих ғылымдарының кандидаты (Қазақстан).
Шамильоглу Ю.,	Висконсин университетінің профессоры (АҚШ).

МАЗМҰНЫ / СОДЕРЖАНИЕ

Қазақстан Тәуелсіздігіне – 30 жыл

Алимбаев А.Е. «Мәңгілік ел» идеясы және Түркілік интеграция 4

Археология

Құрманғазов И.С., Абдималков К.Г., Әлібай Б.Е. «Ботай» мемлекеттік тарихи-мәдени музей-қорығының Ботай қонысында 2021 жылы жүргізген ғылыми-зерттеу жұмыстарының нәтижелері 12
Білалова Г.Д. Б.з.д. VII-VI ғғ. Сарыарқадағы ерте сақ аң стилінің маңызды белгілері мен ерекшеліктері 24
Нугманова Н.Т. История археологического изучения средневекового городища Сарайчик 34

Этнография

Жайлыбаев Д.Ж. XIX ғ. ортасы мен XX ғ. басындағы Орта Азия халықтарындағы неке және отбасындағы сый алмасу мәселелері 41
Үмітқалиев Ұ.Ұ., Искаков Қ.А. Қазақ халқындағы мәйітті уақытша сақтау және жөнелту ғұрпы: этнографиялық материалдар негізінде 50

Тарих. Тұлға. Тағылым

Артықбаев Ж.О. «Әкеміз Үкі, аман бол!» (Г.Н. Потанин жазбаларындағы Абақ-Керей Қазыбек мырза туралы хикая) 57
Рахымбаева Г.К. Тарихи жырлардың жиналып, зерттелу тарихы (Шығыс Қазақстан өңіріндегі тарихи жырлар негізінде) 63
Хасенов С.С. Әулие Ырғызбай Досқанаұлы және оның емшілік қызметі 71
Кеңшілікұлы А. Мұқағали ғасыры 81
Әлжан Л.Т. «Айқапты» танытқан тұлға 95
Серімов Е.Е. Әбу-л-Қасым Махмұд ибн Омар Жаралла аз-Замахшаридің өмірі және шығармашылығы 101

Филология

Оразбек М.С. Абай шығармаларындағы әлемдік және ұлттық архетиптер 112
Бияров Б.Н. Гидрографиялық терминдерден жасалған түбір топонимдер 131

Музей ісі

Ибраева Г.О. Музейдегі танымы мол кездесу 139
Қабдоллаев М.С. Шығыстың шырайын кіргізер музей-қорық 145

CONTENTS

Kazakhstan's independence – 30 years

Alimbayev A.E. The idea of «Mangilik el» and Turkish integration 4

Archaeology

Kurmaniyazov I.S., Abdimalkov K.G., Alibai B.E. Research work carried out by the «Botai» State Historical and Cultural Museum-Reserve in the settlement of Botai in 2021 12
Bilyalova G.D. Some features and differences of the early saks animal style of Saryarka in vii-vi centuries 24
Nugmanova N.T. History of archeology of the medieval town Sarayshik 34

Ethnography

Zhailybaev D.Zh. Problems of the gift of marriage and family relations in the people of Central Asia in the middle of the XIX – at the beginning of the 20th century 41
Umitkaliyev U., Iskakov K. Preliminary preservation of the bodies of the deceased until burial among the Kazakh people: based on the archaeological and ethnographic materials 50

History. Personality. Reading

Artykbayev Zh.O. «Our father Owl, goodbye!» (The narrative of Kazybek myrza from Abak-Kerey in the diaries of G.N.Potantin) 57
Rakhimbayeva G.K. The history of studying and collecting historical songs (Based on historical songs of the East Kazakhstan region) 63
Khasenov S.S. Aulie Irgizbay Doskhanuly and his healing activities 71
Kenshilikuly A. The age of Mukagali 81
Alzhan L.T. The life and work of Mukhamedzhan Seralin 95
Serimov E.E. The life and work of Abu-l-Kasim Mahmud ibn Omar Jaralli az-Zamakhshari 101

Philology

Orazbek M.S. World and national archetypes in the works of Abai 112
Biyarov B.N. Root toponyms created from hydrographic terms 131

Museum business

Ibraeva G.O. A cognitive meeting at the museum. 139
Kabdullaev M.S. Museum-reserve in the east of the country 145

Қабдоллаев М.С.

Шығыс Қазақстан облыстық сәулет-этнографиялық,
табиғи-ландшафтық музей-қорығы
Өскемен қ., Қазақстан
e-mail: K_mika_87@mail.ru

ШЫҒЫСТЫҢ ШЫРАЙЫН КІРГІЗЕР МУЗЕЙ-ҚОРЫҚ

Мақалада Шығыс Қазақстан облысының орталығы Өскемен шаһарының көркіне айналып, облыстың мақтанышы болып отырған ШҚО сәулет-этнографиялық және табиғи-ландшафтық музей-қорығы туралы баяндалады. Соның ішінде музей-қорықтың ерекше нысаны солжағалаулық кешенге толығырақ тоқталады. Өңірдің тарихи ескерткіштерінің қатарына енген музей-қорықтың ғимараттарына, саябақтарына қысқаша тоқталып, мағлұматтар беріледі. 1968 жылы негізі қаланған музей-қорықтың қысқаша құрылу тарихы туралы да айтылады.

Түйін сөздер: қор, жәдігер, этнография, коллекция, кешен.

Қазіргі Шығыс Қазақстан облысының орталығы Өскемен шаһарының көркіне айналып, облыстың мақтанышы болып отырған ШҚО сәулет-этнографиялық және табиғи-ландшафтық музей-қорығының тарихы сонау өткен ғасырдың 68 жылдарынан басталады.

Облыстағы Бутакова ауылында Николай Алексеевич Зайцевтің бастамасымен кішігірім мектеп жанындағы музей болып өз жұмысын бастап, 1978 жылы облыстық этнографиялық мұражай мәртебесіне ие болды. 1983 жылы музей толығымен Өскемен қаласына көшіп келеді. Ал 1991 жылдан бастап музей барлық мәдени іс-шараларға және ұлттық мерекелерге қатыса бастайды. 2005 жылы Шығыс Қазақстан облыстық этнографиялық және ландшафттық мұражай-қорық мәртебесі берілген болатын, өйткені ол этнографиялық мұражайдың аясынан баяғыда шығып кеткен еді. (2015 жылдан бастап «мұражай» сөзі еліміз бойынша «музей» деген ортақ атауға ауыстырылды).

Ал, музей 2018 жылы өзінің 50 жылдық мерейтойын атап өтті. Осыдан келе мұражай қызметінің салалық және тақырыптық диапазоны кеңейген болатын, яғни бұл әрі

тарих, әрі табиғат, әрі сәулет еді. Сонымен қатар, музейге зообак, саябақтық аймақтар берілді. Яғни, музей бүгінгі күні көпсалалы бағытта жұмыс жасап келеді. Жарты ғасыр тарихы бар музейдің құрамында үш ғимарат пен үш саябақ бар. Сондай-ақ музей иелігіне берілген «Жамбыл» саябағы қалалықтардың демалатын орны болса, Қ. Қайсенов атындағы саябақта 11 этносқа арналған қоныстан тұратын этноауыл бар. «Самал саябағы» мен «Солжағалаулық кешен» Өскемен қаласының тұрғындары мен қонақтарының демалыс орындарына айналған нысандарының бірі.

Музей-қорықтың бірегейлігі оның әрсалалығында. Саябақтардан өзге музей-қорықтың ғимараттары да қала тарихының тамырынан сыр шертеді. Ғимараттардың барлығы – тарих пен мәдениеттің ескерткіштері. «Шығыс қазақтарының этнографиялық мұрасы XIX-XX ғғ» атты стационарлық көрме орналасқан «Алтай» ғимараты (сур. 1). Ғимарат 1914 жылы салынған. Қала басшысының көмекшісі, көпес И.М. Кожевниковтың бұрынғы шыны, фаянс және басқа да ыдыс-аяқ сататын дүкені болған. Кеңестік дәуірде ресторан болып, тәуелсіздік

Сур. 1.
«Алтай» ғимараты

Fig. 1.
Altai building

алған уақыттан бастап қазақ этнографиясынан сыр шертер музейдің басты залдарының біріне айналды.

Қазіргі музей-қорықтың әкімшілігі орналасқан ғимарат та тарихи ескерткіштер қатарына кіреді. Мұнда 1881 жылы салынған бұрынғы қалалық бастауыш училищесінің ғимараты болған (сур. 2). Жоғарғы қабатында қалалық училище орналасқан (оған қазіргі Бейбітшілік көшесінен енген). Төменгі қабатында қыздардың бастауыш училищесі орналасқан (оған Қ. Қайсенов атындағы саябақ жағынан енген). 1912 жылы атауы жоғары қалалық бастауыш училищесі деп өзгертілген. Кеңес өкіметі орнағаннан кейін ғимарат жалпы білім беретін мектеп ретінде пайдаланылған. Ұлы Отан соғысы жылдарында ғимаратта госпиталь орналасқан. Соғыстан кейін – жұмысшы жастар мектебі, балалар көркемөнер мектебі болған.

Келесі тарихи ғимаратымыз – бұрынғы Мариин әйелдер училищесі. 1901 жылы салынған. Ғимаратта Луначарский атындағы II деңгейдегі мектеп орналасқан. Кейіннен мұнда Киров атындағы қыздар мектебі, аурухана орын тепкен. Қазірде бұл ғимаратта «Біз – Қазақстан халқымыз» деп аталатын елімізді мекен ететін түрлі этностық топтардың этнографиялық мұрасынан құралған көрме орналасқан (сур. 3).

Үйлердің барлығының бір көше бойына орналасуының өзі халқымыздың кеңпейілдігін, адамгершілігін білдірсе керек. Қаншама ұлт пен ұлыс өкілдерін жатырқамай, мынау менің жерім

деп бөлектемей, құшағын жайып барлығын сыйдыра алған ата-бабаларымыздың гуманистік ұстанымдарына сүйсінесің. Мемлекет құраушы ұлт бола отырып, халқымыз әлі күнге сол бабалар жолынан тайған жоқ. Сол татулықтың, достықтың, адамдықтың белгісіндей болып 2010 жылы Өскемен шаһарында солжағалаулық кешенде этноауыл бой көтерген болатын. Сол жылдардан бері осы кешеннің басты нысандарының біріне айналып, қаламыздағы көркем орындардың бірі болып қалыптасты.

Солжағалаулық кешен ШҚО сәулет-этнографиялық және табиғи-ландшафтық музей-қорықтың жетекші нысандарының бірі.

Бүгінгі күнде солжағалаулық кешен территориясында жалпы төмендегідей нысандар орналасқан:

- Хайуанаттар бағы;
- Ботаникалық бак;
- Әскери кешен;
- Этнографиялық кешен;
- Жанұямен демалуға арналған аймақ;
- «Жібек жолы» көрмесі.

Кешендегі әрбір нысанның өзі бөлек бір әлем. Хайуанаттар бағының негізгі мақсаты – көпшілік тұрғындарды, әсіресе балаларды жабайы жануарлармен таныстыру һәм құрып бара жатқан жануар түрлерін сақтау болып табылады. Бұл жердегі аңдардың көпшілігі қызыл кітапқа енген. Кешеннің қақпасынан кіргеннен бастап бұл жердегі нысандар бірінен бірі асып тамашалаушыларға ерекше көңіл-күй сыйлайды.

Сур. 2. Әкімшілік ғимарат

Fig. 2. Administrative building

Сур. 3. «Достық» ғимараты

Fig. 3. «Dostyk» building

Сур. 4. Этноауылға кіреберіс

Fig. 4. Entrance to the Ethnovillage

Сур. 5. Украин қонысы

Fig. 5. Ukrainian settlement

Сур. 6. Әзербайжан қонысы

Fig. 6. Azerbaijani settlement

Сур. 7. Көз сүйсіндірер грузин үйі

Fig. 7. An eye-pleasant Georgian house

Ботаникалық бақ келушілерді әртүрлі табиғи-климаттық өсімдіктермен тәтті етеді. Нысанда орын тепкен ислам бағы, жапондық бақ және террасалық бақтар өзінше бір феномен десек қателеспейміз.

Әскери кешен Отан тарихы ғана емес адамзат тарихында ерекше орын алған қанды қырғындар II дүниежүзілік соғыс, ауған соғысы, Чернобыль апаты тақырыптарын қамтиды. Кешенде орналасқан II дүниежүзілік соғыс заманынан бергі қолданылған әскери техникалар келушілер назарына түпнұсқа түрінде ұсынылады.

2012 жылы көгілдір көлдің жағалауы жөнделіп, жанұямен демалуға арналған аймақ ретінде өз жұмысын бастады. Балаларға арналып көрме-ойын алаңы ашылды. Сол уақыттардан бері бұл нысанда балаларға арналып көптеген танымдық-көпшілік іс-шаралар өткізілді.

2013 жылы сол жағалаулық кешенде «Жібек жолы» көрмесі ашылды. «Жібек жолы» көрмесі төмендегідей нысандардан құралады: «Хан сарайы», «Керуен-сарай», «Раджа сарайы», «Әмір сарайы», «Император сарайы», «Каравелла» көрме орталығы және т.б.

Кешендегі этноауыл да көркімен көзді тамсандырады (сур. 4). Бірнеше ұлттың баласын бауырына басқан отанымыз сияқты музей-қорығымыз да «Сол жағалаулық кешен» атты саябағында өңірімізді, елімізді мекен еткен ұлт өкілдерінің үйлерін орналастырған. 2010 жылы бой көтерген бұл қоныс-үйлер тыңғылықты зерттеулер, мұрағат материалдарымен және этнографиялық түрлі экспедициялардың деректеріне сүйене отырып салынған.

Үйлердің барлығы XIX ғасырдың ортасы мен XX ғасырдағы Шығыс Қазақстан облысы өңірін мекен еткен түрлі ұлт өкілдерінің күнделікті тұрмысы мен үй-жайларын мейлінше түпнұсқаға ұқсатып көз алдыңызға елестетеді. Үй ішінде орналасқан тұрмыстық заттардың барлығы дерлік түпнұсқа. Сол жағалаулық кешен ішіндегі этноауылда барлығы 17 қоныс-үй орналасқан. Олар:

1. Жидебайдағы Абай үйінің көшірмесі. XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басы.

2. Қазақтың «қоржын үйі». XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басы.

3. Тас үй. Тастан салынған қазақтың қонысы. XIX ғасырдың I жартысы – XX ғасырдың басы.

4. Шаруа-ескідіншілердің қонысы. XX ғасырдың басы.

5. Қалалық ауқатты орыстың қонысы. XX ғасырдың басы.

6. Корей қонысы. XX ғасырдың I жартысы.

7. Еврей қонысы. XX ғасырдың I жартысы.

8. Татар қонысы. XX ғасырдың 50-жылдары.

9. Неміс қонысы. XX ғасырдың ортасы.

10. Ұйғыр қонысы. XX ғасырдың I жартысы.

11. Белорусь қонысы. XX ғасырдың I жартысы.

12. Поляк қонысы. XX ғасырдың I жартысы.

13. Украин қонысы (сур. 5). XX ғасырдың I жартысы.

14. Әзербайжан қонысы (сур. 6). XX ғасырдың I жартысы.

15. Армян қонысы. XX ғасырдың I жартысы.

16. Шешен қонысы.

17. Грузин қонысы. XIX ғасыр (сур. 7).

18. Тошала. XIX ғасырдың II жартысы.

19. Дүкен. XIX ғасырдың аяғы – XX ғасырдың басы.

20. Орталық киіз үй.

Қазақстанда теңдесі жоқ, ашық аспан аясында орналасқан музей (аумағы 130 гектар) еліміздің, өңіріміздің мақтанышы болып табылады. Этноауылда жалпы ШҚО-да тұрып жатқан ұлттардың (105 ұлт) мәдениеті мен тұрмысы көрсетіледі. ҚР Тұңғыш Президенті Нұрсұлтан Әбішұлы Назарбаев бұл кешеннің алғашқы қонағы болғанын айта кеткім келеді. Бұл Қазақстан және Ресей басшыларының саммиті өткен кезде, яғни 2010 жылғы 7 қыркүйекте болған еді. Сол кездегі ресми ашылған күннен бастап музей-қорықтың сол жағалаулық кешенін қала тұрғындары мен қонақтары үздіксіз тамашалауда.

Өскемен шаһарының көркі болған бұл нысанның келушілерсіз бос болатын кезі жоқ десек те болады. Адамдардың демалыс уақытын танымдықпен үйлестіретін бұл кешеннің келушілерді тамсандыратыны сөзсіз. Мақала оқырмандарына да шығыстың Өскемен шаһарына жолыңыз түссе сол жағалаулық кешенді келіп тамашалауларына кеңес береміз.

Біздің музей-қорықтың ерекшелігі – халық сәулетшілігі, мәдениет және табиғат ескерткіштерінің бір жерде ғажап топтастырылғанында. Бұл музей-қорықтың өзгешелігі – оның ұжымына музей саласындағы мүмкін болатын теориялық және практикалық проблемалардың бүкіл кешенін бір уақытта бірден шешуге тура келеді. Бұл дегеніміз әрі

жалпы даму стратегиясы, экспозициялар жүйесін құру, әрі ағаш және тас ескерткіштерді қалпына келтіру, әрі экология, әрі табиғи ортаны музейлендіру, әрі уақыт ағымында жоғалып кеткен ауылдарды қалпына келтіру мәселелеріне ой жүгірту болып саналады.

Осыншама көпсалалы музей-қорық жұмысын жүргізуге мүмкіндік беріп отырған кез-келген музейдің жүрегі саналатын музей қорына тоқталмасақ дұрыс болмасы хақ. Бүгінде музей қоры – бұл айтарлықтай ауқымды да күрделі шаруашылық, оған 70 000-нан астам музейлік зат кірген. Мұндағы бұйымдар, яғни музей заттары ретінде және мәндік орнына байланысты коллекцияларға бөлінеді (барлығы

22 коллекция). Әрине әр коллекцияның ішінде мыңдаған бірегей жәдігерлер бар. Қор жылына орта есеппен 1000-1200 музейлік бұйымдармен толығып отырады.

Шығыс Қазақстан музей-қорығы Қазақстанның ғана емес, сонымен қатар басқа да елдер халықтарының этнографиялық және тарихи-мәдени мұрасына арналған сирек жинақтамаға ие. Мәселен, орыс, беларус, украин, татар, неміс, корей, қытай, өзбек, шешен, моңғол және т.б. халықтардың мәдениетін және тұрмысын насихаттайтын заттар баршылық. 564 шаршы метр аумақты құрайтын сақтама музейдің әкімшілік ғимаратының бірінші қабатын алып жатыр.

Кабдоллаев М.С.

Восточно-Казakhstanский областной
архитектурно-этнографический и природно-
ландшафтный музей-заповедник
г.Усть-Каменогорск, Казахстан
e-mail: K_mika_87@mail.ru

МУЗЕЙ-ЗАПОВЕДНИК НА ВОСТОКЕ СТРАНЫ

В статье рассказывается об архитектурно-этнографическом и природно-ландшафтном музее-заповеднике ВКО, который является гордостью области, являясь украшением города Усть-Каменогорска, областного центра. В частности, большое внимание уделено объектам музея-заповедника на левобережном комплексе. В статье даны краткие сведения о зданиях, парках музея-заповедника, вошедших в число исторических памятников региона. Вкратце изложена история создания музея-заповедника, основанного в 1968 году.

Ключевые слова: фонд, экспонат, этнография, коллекция, комплекс.

Kabdullaev M.S.

East Kazakhstan Regional Architectural,
Ethnographic and Natural Landscape
Museum-Reserve
Ust-Kamenogorsk, Kazakhstan
e-mail: K_mika_87@mail.ru

MUSEUM-RESERVE IN THE EAST OF THE COUNTRY

The article considers the architectural, ethnographic and natural and landscape museum-reserve of East Kazakhstan region, which is the pride of the region, which has become the remarkable sightseng of the city of Ust-Kamenogorsk, the center of East Kazakhstan region. In particular, much attention is paid to the objects of the museum-reserve on the left bank complex. A brief description is given of the buildings and parks of the Museum-Reserve, which are among the historical monuments of the region. The history of the creation of the museum-reserve, founded in 1968, is briefly described.

Keywords: foundation, exhibit, ethnography, collection, complex.